

Cuprins

<i>Autorii</i>	7
<i>Argument (Sorin Mitu)</i>	11

INCIPIIT

<i>Istoricii imaginarului (Toader Nicoară)</i>	15
--	----

CONSTELAȚIA ORIGINILOR

<i>Dacii (Gelu Florea)</i>	31
<i>Romanii (Mariana Egri, Aurel Rustoiu)</i>	50
<i>Întemeierile (Ela Cosma)</i>	69
<i>Miturile originilor (Ovidiu Pecican)</i>	86

CONSTELAȚIA COMUNITĂȚILOR IMAGINATE

<i>Biserica și religiozitatea (Nicoleta Hegedüs)</i>	104
<i>Corpul social (Remus Câmpeanu)</i>	123
<i>Naștina (Simona Nicoară)</i>	142
<i>Rasa (Constantin Bărbulescu)</i>	160

CONSTELAȚIA IDENTITĂȚII ȘI ALTERITĂȚII

<i>Imaginea de sine (Luminița Ignat-Coman)</i>	178
<i>Sașii (Edit Szegedi)</i>	196
<i>Secuții (Gusztáv Mihály Hermann)</i>	212
<i>Străinul (Mihaela Mehedinți-Belean)</i>	233

CONSTELAȚIA ISTORIEI ȘI POLITICII

<i>Eroii (Cătălina Mihalache)</i>	251
<i>Muzeul și gestionarea trecutului (Andi Mihalache)</i>	269
<i>Revoluția și revoluționarii (Mihai Chiper)</i>	288
<i>Conducătorul providențial (Sorin Mitu)</i>	308

CONSTELAȚIA EVAZIUNILOR

<i>Calătoria (Alexandru Istrate)</i>	326
<i>Peisajul (Doru Radosav)</i>	342
<i>Moartea (Mihaela Grancea)</i>	360
<i>Bibliografie</i>	379
<i>Index de nume</i>	399
<i>Index tematic</i>	403

ENCICLOPEDIA IMAGINARIILOR DIN ROMÂNIA

CORIN BRAGA
(coordonator general)

III

Imaginar istoric

Volum coordonat de

SORIN MITU

POLIROM
2020

Asemenea științelor exacte care se apleacă tot mai temeinic asupra microuniversului, pătrunzându-i profunzimile inaccesibile cândva, și istoricii și-au orientat instrumentarul spre „atomul” lor, individul, cu nebănuitele sale particule elementare. Acest „atom”, ca de altfel și atomul fizic propriu-zis, conține materie și energie, este greu de descifrat, operează cu mulți parametri, așa încât sondarea interacțiunii dintre trup, suflet și rațiune (fie ea individuală sau colectivă) ascunde mistere adânci, ciudat de asemănătoare cu cele relevate de cercetările fizicii cuantice. Și pentru că e vorba de metafore, păstrând regulile și capacitatea lor de a amplifica încărcătura mesajelor, s-ar putea vorbi, de ce nu, despre o „istorie cuantică”, sintagmă care ar explica numeroase tendințe manifestate în istoriografie în siajul postmodernismului, mai mult sau mai puțin benefice (multi- și interdisciplinaritatea investigațiilor istorice, munca în echipă, apelul insistent la instrumentarele antropologiei, sociologiei, psihologiei sociale, statisticii, demografiei, biologiei, medicinei, recursul la mijloacele digitale, fragmentarea discursului, atenția la detalii, îndoiala cu privire la cunoașterea adevărului, acceptarea unui oarecare relativism și multe altele).

Între multiplele cercetări care vizează prezența directă a individului comun – „marele anonim” sau „atomul social” – în istorie, cu tot bagajul său fizic și mental, se înscriu și cercetările privind imaginarul. Promovarea imagologiei în studiul trecutului este generată, fără îndoială, și de îngrijorarea tot mai accentuată a istoricilor că adevărul oricum nu poate fi atins și că, dacă acest suprem obiectiv al disciplinei tot nu poate fi îndeplinit, în locul resemnării le rămâne măcar misiunea apropierii de adevăr pe o cale onestă, dar performantă. O atare cale vizează, desigur, focalizarea actorilor considerați până acum ne semnificativi din spatele mării scene a narativelor tradiționale.

Cercetarea imaginarului este cu atât mai mult legată de problema adevărului istoric, a realității istorice, cu cât studiile deceniilor trecute, derulate pe calea sugerată de celebra Școală a Analelor, au demonstrat că, precum adevărul istoric, nici realitatea în fapt nu se lasă dezvăluită, ci se relevă doar prin modul în care este percepută de om. În cadrul imagologiei, corpul ca paradigmă a teoriilor despre existență, despre societate, despre modul de organizare sociopolitică și despre funcționarea optimă a societății a fost o prezență constantă și frecventă din Antichitate până în epoca modernă. Investigațiile legate de percepția umană a realității și de traseul istoric al acestei percepții au apelat tot mai des la metode, metodologii și mijloace împrumutate din arealul cercetărilor lingvistice, al hermeneuticii, al semioticii și al altor științe interesate de puterea și semnificațiile comunicării între indivizi, instituții și comunități în efortul lor de a asimila și a ameliora realul. Comparația și metafora, dincolo de valențele lor literare și poetice, fac parte din grupul factorilor care sporesc forța comunicării, o ordonează și o direcționează, îi conferă flexibilitate și, nu în ultimul rând, plasticitate. Din aceste motive, studiul corpului ca metaforă a socialului, a politicului și a rețelei instituționale demarat cu câteva decenii în urmă rămâne un domeniu de mare actualitate.

Pe urmele revoluției istoriografice declanșate de Școala Analelor (Marc Bloch, *Les rois thaumaturges. Étude sur le caractère surnaturel attribué à la puissance royale particulièrement en France et en Angleterre*, 1924) în anii 1920, pe măsură ce subiectele de istorie culturală ajungeau în prim-planul scrisului istoric, s-a sesizat și importanța problematicilor legate de istoria corpului, dincolo de semnificațiile sale biologice. Începând din anii 1970, câteva studii și volume publicate cu deosebire în spațiul francez, american și britanic semnaleză în diverse forme potențialul temei. Se analizează

mai cu seamă latura politică a metaforei corpului, în succesiunea unei admirabile cercetări din anii 1950 a lui Ernst H. Kantorowicz (Kantorowicz, 1957), care exploata ca nimeni altul până atunci teologia politică medievală și încălețura simbolică a trupului regelui. Interpretările teologice și juridice pe care le propune autorul în analiza sa cu privire la corpul regelui și la instituțiile politice medievale, la avatarurile raporturilor dintre Biserică și regalitate și la modificarea treptată a mentalităților politico-teologice și a pozițiilor în aria patrilateralului rege-stat-Biserică-drept (laic și ecleziastic) au stârnit și interesul altor specialiști pentru istoria metaforei corpului ca reprezentare a realității.

Treptat, spre finele secolului XX, această metaforă iese din câmpul interpretărilor politice și, ceva mai târziu, odată cu apariția celor trei volume dedicate istoriei sale, coordonate de Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine și Georges Vigarello (*Istoria corpului*, ediție în limba română, 2008), cercetarea înțelesurilor corpului se extinde și spre alte paliere ale existenței complexe umane, beneficiind de abordări de istorie socială și culturală consistente.

Metafora corpului ne spune foarte multe lucruri despre societate, despre modul în care ea își proiectează organizarea și își vede viitorul, despre raporturile de putere, despre poziționările grupurilor de interese și ale categoriilor componente, despre instituții și mentalități, despre rațiune, credință și devoțiune. Mesajele transmise prin metafora corpului sunt utile tuturor științelor sociale, nu doar istoriei. Dintr-o atare perspectivă, corpul își excedează creuzetul biologic și devine un construct cultural și social (Johnson, 1987). A-i decoperta semantica, adică a vedea în ce măsură el, ca sistem formalizat, explică un alt sistem formalizat într-o anumită perioadă, reprezintă o întreprindere benefică în analiza gândirii colective. Intrând însă în atenția istoricilor, metafora corpului ne poate spune mai multe despre evoluția gândirii și mentalităților, ea dobândește, cu alte cuvinte, istoricitatea necesară pentru a releva mecanismele de progres care au marcat itinerarul rațiunii, de la apariția civilizației până în epoca modernă.

Analiza duratei lungi a gândirii în toate detaliile ei, inclusiv la nivelul imaginarului și reprezentărilor metaforice, nu a atins încă în istoriografia noastră vârsta maturității depline. Majoritatea studiilor gravitează în jurul corpului politic și, în fapt, ne este cunoscut ca nume cu adevărat consacrat în domeniu și dedicat vreme îndelungată subiectului doar profesorul Alexandru-Florin Platon. Continuând preocupările academicianului Gheorghe Platon și colaborând cu acesta pe linia cercetărilor vizând corpul politic (*Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică*, 1995), Alexandru-Florin Platon a stârnit vreme îndelungată asupra tematicii, detectându-i cei mai fini senzori culturali. Lucrarea sa dedicată devenirii „corpului politic” din ambientul culturii europene (*„Corpul politic” în cultura europeană. Din Evul Mediu până în epoca modernă*, 2017), precedată de o serie de studii care anunțau această incontestabilă reușită istoriografică, deschide o cale interesantă de analiză și constituie un reper pentru cei interesați de impactul metaforei (nu numai politice) asupra mentalului public, așa cum ni se dezvăluie în istoricitatea sa.

Întreprinderea lui Alexandru-Florin Platon nu ne etalează corpul politic numai în înțelesul său de categorie a puterii sau de clasă socială „dominantă” și nu ne vorbește numai despre strategiile de consolidare și prezervare a controlului, pe care acest corp îl exercită în interacțiune cu alte paliere sociale. Nu e vorba în lucrarea sa nici de o analiză structurală a instituțiilor prin care corpul politic își operează tutela asupra societății,

așa cum nu avem de-a face nici cu o analiză a corporatismului într-un sens socioistoric, cu accent pe corporatismul medieval, așa cum s-au mai efectuat destule în sfera științelor sociale. Este, de fapt, o istorie a culturii politice din perspectiva metaforei corpului. Beneficiul este cu atât mai mare cu cât subiectul e abordat într-o manieră de orizont larg, depășind dimensiunile politicului și barierele cronologice convenționale ale medievalului și ale epocii moderne. Acest bonus anexat subiectului face ca o cercetare aparent dificilă, complexă, derulată pe un teritoriu încă nedefrișat să devină plăcută, iar rezultatele ei – ușor de asimilat.

Sfatul domnesc din Țara Românească,
reunit în jurul domnitorului fanariot Nicolae Mavrogheni

Autorul sondează puterea corpului în ipostază de construct social sau de paradigmă a organizării sociale și semnificațiile sale în această calitate. Ne vorbește despre corelația dintre o entitate fizică (trupul) și una abstractă (statul) și despre variațiile acesteia, despre teoriile limbajului și ale comunicării, despre formele cogniției, despre rolul analogiei în cadrul comunicării, despre cunoașterea prin imagini, despre simboluri, despre utilitatea abordării metaforei din perspectivă istorică și despre numeroase alte elemente pe care corpul le transmite și care îl definesc ca metaforă puternică a societății. Desigur, narațiunea coboară până în Antichitate, astfel încât analiza corpului politic în Evul Mediu ne apare și în lumina unei remarcabile continuități a gândirii despre putere și societate.

Densitatea amplului studiu este asigurată de valorizarea istorică a trupului ca reprezentare a statului în Evul Mediu și în Renaștere, cu accent pe raportul dintre *Corpus (Christi/Ecclesiae) mysticum* și *Corpus Reipublicae mysticum* și pe dubla semnificație a corpului regelui, care domină lanțul de concepții și teorii politice și sociale trecute cu miga în revistă. Se punctează cu abilitate, în acest cadru, diferențele dintre mentalul politic bizantin și cel occidental și se dezvăluie transformările metaforei corpului în Renaștere, perioadă în care paradigma trupului începe să asimileze și categorii (organe) încheiate prin merit și prin competența profesiei.

Așa cum ne arată Alexandru-Florin Platon, începuturile modernității marchează noi reprezentări ale trupului, în contextul în care concepția mecanicistă îl deturneză spre o structură închipuită aidoma unei mașinării. Corpul politic mecanic nu își refuză cu

totul atributele unui organism biologic, dar nu poate evita efectele denaturalizării spre care îl împing rațiunea și nevoia de ordine. Noile manifestări elimină, sub imperiul absolutismului, și caracterul dual al corpului regal, cele două părți ale sale fuzionând treptat. Fenomenul este lesne de decriptat mai cu seamă în spațiul francez, unde, dincolo de mental, identificarea corpului regelui cu corpul mistic al statului se reflectă și în ceremoniile de la Curte. În mod firesc, metafora trupului urmează îndeaproape evenimentele politice ale epocii moderne, așa încât pe scena istoriei își fac treptat apariția corpul republican și corpul național, cu reverberațiile lor înălțătoare.

Corpul politic, coperta lucrării *Leviathan* de Thomas Hobbes (1651)

Investigația lui Alexandru Florin Platon, axată pe acoperirea tematicii corpului politic în spațiul cultural european, se oprește în Secolul Luminilor și al rațiunii, undeva la pragul temporal în care metafora corpului începe să pătrundă, e drept, extrem de firav, în gândirea politică românească. Specialistul ieșean subliniază că, lăsând la o parte rare excepții, în majoritatea proiectelor politice românești corpul este asociat națiunii, sub influența ideologiei franceze. Nici nu ne puteam aștepta la mai mult, din moment ce până și termenul „stat” își găsește locul în Principatele Române abia în secolul al XIX-lea. Există câteva trimiteri la corpul statului în rândurile unor autori din veacul al XIX-lea timpuriu (Dionisie Eclesiarhul, Ionică Tăutu și Naum Râmniceanu), dar cea mai mare parte a metaforelor politice ale corpului au în vedere corpul etnic, un lucru de altminteri firesc în așa-zisul secol al națiunilor. În ceea ce privește puterea și semnificația utilizării corpului național în ideologia politică din Principate, un exemplu ilustrativ este oferit de scrierile lui Nicolae Bălcescu, în care se regăsesc multe dintre sugestiile profesorului său, ardeleanul Aaron Florian. Cât despre Transilvania, Alexandru-Florin Platon ne oferă câteva spicuiri din concepțiile lui Simion Bărnuțiu și Aron Pumnul, relevante în reliefarea amprentei corpului național asupra gândirii politice a românilor din Imperiul Habsburgic.

Aspecte interesante pe această temă regăsim și în câteva studii semnate de Bogdan Petru-Maleon și Liviu Pilat (*Les corps et ses hypostases en Europe et dans la société roumaine du Moyen Âge à l'époque contemporaine* – coord. Constanța Vintilă-Ghițulescu și Alexandru-Florin Platon, 2010). Ele focalizează subiecte precum corpul imperial ca

simbol al puterii și țintă a luptelor pentru putere în Bizanț, în accepțiuni oarecum diferite în raport cu spațiul occidental, și metafora corpului în cronicile moldovenești din secolul al XVI-lea, unde, pe lângă alte considerații interesante, numitorul comun pare a fi sublinierea superiorității sufletului în relație cu trupul. În paralel, pe linia deschisă de studiu boierimii moldovene în veacul al XIX-lea citat mai sus, cu ample trimiteri la starea nobilimii europene, au continuat să apară și alte analize dedicate acestei categorii sociale elitare, conturând mai cu seamă modul în care și-a prezervat spiritul de „corp”, în pofida imenselor presiuni pe care proiectele sociopolitice specifice și transformările sociale ale epocii moderne le-au exercitat asupra ei. Înnoit, reinventat, supus necesității profesionalizării și birocratizării, obligat la numeroase compromisuri, trecut prin filtrele revoluțiilor, eliminat în bună măsură din sferele de decizie, corpul nobiliar continuă să existe și să se definească ca o castă elitară aparte, cu o anume cultură de ordin, vizibilă în manifestările ei mondene (vezi, în acest sens, studiul semnat de Claude-Isabelle Brelot în *Noi perspective asupra istoriei sociale în România și Franța*, coord. Alexandru-Florin Platon, Cristina Oghină-Pavie și Jacques-Guy Petit, 2003).

Pentru că traseul european pe care îl parcurge Alexandru-Florin Platon se oprește la secolul al XVIII-lea, este relevant să analizăm în cele ce urmează metamorfozele care au loc în gândirea social-politică din acest veac, ilustrată cu precădere în scrierile cărturarilor ardeleni. Vom aborda așadar primul secol și jumătate al mișcării naționale și al evoluției intelectuale românești din Transilvania, un interval de timp relativ scurt din punct de vedere istoric, în care s-a maturizat conștiința politică a unei etnii, cel puțin la nivelul elitelor ei. Într-un asemenea sondaj menit să pătrundă metafora corpului se ridică din start o întrebare importantă. I s-au atribuit corpului înțeleșuri care să depășească sfera problematicii naționale și, dacă răspunsul este afirmativ, care au fost acestea? Pentru a răspunde la această interogație, este necesar să trasăm o linie a orizontului de cercetare undeva la cumpăna secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea, în spațiul transilvan.

Corpul în reprezentarea unirii religioase a românilor cu Biserica Romei

În conjunctura istorică a Contrareforme și a presiunii habsburgice spre centrul și răsăritul continentului european, se petrece un eveniment capital pentru evoluția istorică a românilor din Transilvania: unirea religioasă a Bisericii lor cu Biserica Romei. Unirea în discuție nu a fost un fenomen singular. Astfel de „uniri” religioase ale „grecilor” cu „latinii” au mai avut loc în secolele de după Conciliul florentin, așa încât existau deja o bază dogmatică și un precedent substanțial în aceste părți ale Europei pentru realizarea unui atare „transfer” confesional. Unirea Bisericii Române din Transilvania cu Biserica Romei vine așadar în prelungirea unei tendințe care prindea putere în împrejurările de la finele veacului al XVII-lea.

Cert este că o asemenea opțiune spirituală a unei etnii sau a unei părți consistente a acesteia nu poate fi judecată dintr-o singură perspectivă, așa cum s-a încercat vreme îndelungată, deoarece o viziune limitată, deseori din rațiuni tendențioase, nu poate conduce decât spre definiții parțiale, subiective și sărace în semnificații. Istoricii și

teologii angajați în îndelungata dezbatere, cu accente polemice acute adeseori, au exprimat poziții atât de variate și de înverșunate, încât problematica adevărului istoric s-a dizolvat cu totul în focul duelului istoriografic. Unirea religioasă sau, nu fără accente peiorative, uniția românilor s-a analizat cel mai des prin hiperbolizarea unei singure componente din multitudinea celor care au generat-o, astfel că nu trebuie să ne mire faptul că ea e catalogată în cele mai diverse și contrarii forme: când „strategie politică”, „act de trădare a credinței străbune”, „inițiativă de dezbinare a neamului”, „moment de lașitate”, „rupere a clerului superior de turma lui” sau „goană după privilegiu”, când „inceput al mântuirii naționale”, „exprimare a devoțiunii sincere”, „reîntoarcere a neamului la originile sale latine”, „geneză a luptei de afirmare națională”, „debut al drumului culturii române înspre modernitate”, „moment de eliberare a Bisericii din chingile calvine” sau „desprindere din cadrele slavonismului”, ca să pomenim doar câteva tentative de definire și caracterizare a unirii religioase. Opțiunea unei părți consistente a etniei „tolerate” pentru catolicism a fost frecvent interpretată de pe extremele ei și a purtat, în investigațiile de istorie confesională, amprenta partizanatului.

Importantă din toate punctele de vedere pentru istoria modernă a României, nașterea Bisericii Române Unite cu Roma include în povestea ei, și încă într-o măsură consistentă, metafora corpului. În bogata literatură de specialitate existentă, metafora corpului a devenit un subiect autonom subsumat tematicii unirii religioase, generând speculații teologice interesante. Corpul Bisericii era cu atât mai important pentru românii ardeleni cu cât avea și o încărcătură etnică, acoperea nevoi și interese de natură etnică și era singurul lor corp instituționalizat, cu valoare juridică și norme proprii.

Atanasie Anghel, episcop de Alba Iulia între anii 1698 și 1713

Episoadele aderării românilor ardeleni la Biserica latină sunt bine cunoscute și, în limitele surselor documentare, unele contestate frecvent, mai mult sau mai puțin tendențios, au fost reluate, interpretate și reinterpretate în mod repetat de cei care s-au aplecat asupra subiectului. Din punctul de vedere al metaforei corpului, dintre cele trei documente elaborate de sinod care au pecetluit catolicizarea românilor (unul elaborat sub vlădica Teofil, două sub păstorirea lui Atanasie Anghel) interesează, în ordine cronologică,